

**ОСОБЛИВОСТІ ЗАХІДНОЄВРОПЕЙСЬКОГО
ПРАВОВОГО МЕНТАЛІТЕТУ
(ЗА МАТЕРІАЛАМИ «ОКСФОРДСЬКОЇ ІСТОРІЇ В'ЯЗНИЦЬ»)**

*Ю. Крисюк,
кандидат юридичних наук, доцент кафедри
теорії та історії держави і права
Східноєвропейського національного університету
ім. Лесі Українки*

Питання правового менталітету, особливостей і відмінностей західного і східного його типу, взаємозв'язок між правовим менталітетом і суспільною правосвідомістю, їх вплив на ставлення громадян до злочину і покарання були й залишаються важливою теоретичною проблемою філософії права та суміжних юридичних наук, а також практичним завданням держави, її правоохоронних органів, яке потребує адекватного й обґрунтованого вирішення. Завдання це – забезпечити функціонування пенітенціарної системи таким чином, щоб її функції сприймалися суспільством позитивно.

Різні аспекти заявленої проблеми розглядалися як в межах теорії, історії, філософії права, так і в соціології та соціальній психології. Серед дослідників цього питання можна назвати С. С. Алексєєва, В. А. Бачиніна, Л. М. Бойко, А. А. Козловського, С. І. Максимова, В. П. Малахова, О. В. Мартишина, В. С. Нерсесянца, О. П. Семітка, Ю. В. Тихонравова та інших.

При цьому залишаються недослідженими не менш цікаві й важливі аспекти заявленої проблеми. Тому вважаємо необхідним розглянути питання про те, як же особливості західноєвропейського правового менталітету позначилися на становленні, змінах та удосконаленні практики покарань на Заході. Джерелом теоретичних узагальнень обрана «Оксфордська історія в'язниць» за редакцією Норвала Морріса та Девіда Дж. Ротмана.

Автори-упорядники слушно зазначають, що «... історія в'язниць має бути витримана в ширшому контексті розвитку суспільства – суспільства, яке зробило соціальні, адміністративні й політичні питання навіть визначальнішими, ніж милосердна філантропія» [1, 11]. Серйозні пошуки обґрунтування необхідності в'язниць та визначення їх призначення тривало віками. Прийнято вважати, що основними завданнями функціонування в'язниці як суспільної інституції є позбавлення волі, відлякування, забезпечення відплати чи спокутування й організація перевиховання.

Як приклад сучасного втілення цих цілей автори наводять тюремну службу Її Величності, яка забезпечує функціонування тюрем в Англії та Уельсі. Головне завдання – гуманно піклуватися про засуджених, допомагати їм вести законслухняне і суспільно корисне життя в неволі та після звільнення – включає обов'язки: тримати в'язнів у неволі; підтримувати порядок, контроль, дисципліну і безпеку; забезпечувати пристойні умови для ув'язнених і задовольняти їхні потреби, включаючи охорону здоров'я; забезпечувати позитивний розпорядок, який допоможе ув'язненим придивитися до своєї злочинної поведінки, і дозволяти їм настільки повне відповідальне життя, наскільки це можливо; допомагати ув'язненим підготуватися до повернення в суспільство [1, 14].

Однак впродовж віків питання про сутність в'язниці не залишало байдужими ні охоронців правопорядку, ні громадян. Характер функціонування в'язниці, її цілі та призначення завжди відповідали не лише рівневі розвитку суспільства, інтереси якого вона покликана захищати, а й рівневі сприйняття злочину та покарання за нього громадянами цього суспільства, що визначається саме особливостями їх менталітету.

Як зазначають В. А. Бачинін та Ю. А. Сандулов, серед особливостей менталітету західної людини одними з найважливіших є: активна налаштованість пізнавати й використовувати на спільне благо усе нове й невідоме; потреба новизни, постійних змін, відсутність стійкої прив'язаності до минулого та його традицій; готовність асимілювати нові культурні цінності; розвиненість особистісного начала, уміння цінувати й відстоювати духовну, інтелектуальну,

моральну незалежність, боротися за громадянські права і свободи особистості; переважання раціоналістичної орієнтації, визнання розуму найвищим авторитетом; при цьому постійне намагання розмежувати мету й засоби її досягнення, перетворюючи їх на окремі, часто прямо протилежні складові призвело до імморалізації та криміналізації соціальної практики [2, 10–11].

Багатовіковий досвід західноєвропейської державності закономірно обумовив створення відповідної моделі правопорядку, яка характеризується високим рівнем правової культури, що знаходить своє вираження у довершеній системі права, добре налагодженому механізмі держави і найголовніше, у прогресивній суспільній правовій свідомості. Саме безперервна традиція державності створила умови для повноцінного розвитку західної правової ментальності, викликавши до життя центральну, смислоутворюючу її складову – прагнення раціонально організувати, упорядкувати своє життя (як суспільне, так і індивідуальне) посередництвом права. «Права і свободи індивідів виникають, народжуються, так чи інакше здійснюються і гарантуються виключно всередині (і посередництвом) державно організованого суспільства. Поза даним суспільством вони – пустий звук, їх просто не існує... Первинний та справжній суб'єкт усіх форм діяльності (особливо діяльності, поведінки у сфері політики і права) – суб'єкт колективний» [3, 147]. Якщо право набуває сенсу виключно у формі держави, а досвід державності є запорукою стабільного правопорядку, це сприяє підвищенню престижу права в суспільстві. А послідовна практика державотворення супроводжувалася яскраво вираженою специфікою у вигляді «культу права», тобто намаганням легалізувати [4, 217] і скрупульозно й детально регламентувати усі форми суспільного життя (політику, мораль, релігію тощо) посередництвом права.

Західний правовий менталітет заснований на тому, що норма права, визначена в законах, сприймається населенням майже абсолютно. Схильність до використання саме правового регулювання (а не інших соціальних норм) суспільних відносин є фактично нормою всенародної, масової правосвідомості. Звідси – характерне для європейців шанобливе ставлення до права, розвинене

почуття законослухняності. Право не менше, ніж ідеологічний, релігійний, історичний, політичний та інші фактори впливало на процес формування західного правового менталітету. Насамперед, це стосується впливу римського права, оскільки воно стало визначальним елементом західноєвропейської правової свідомості [5, 88].

Так, Кодекс і Дигести **Юстиніана** пропонують ряд ідей щодо ув'язнення, одна з яких стала надзвичайно впливовою. Спираючись, серед іншого, на указ Антоніуса, імператора II ст.: «Ваше твердження, що вільний громадянин засуджений до довічного ув'язнення в кайданах, – неймовірне, оскільки таке покарання навряд чи може бути накладене [навіть] на людину рабського стану» [цит. за: 1, 42] – один із найвідоміших давньоримських юристів Ульпіан вивів формулу, якою послуговуються й донині, коли мова йде про принципи функціонування пенітенціарної системи: «В'язниця справді повинна використовуватись для ув'язнення людини, а не для того, щоб покарати її».

Після римського права значний вплив на формування західного правового менталітету справила природно-правова концепція, яка ознаменувала собою перехід до антропоцентризму, тобто визнання пріоритетності прав і свобод людини. Гарантування посередництвом основних прав людини свободи, особистої безпеки, власності, праці, освіти, виборчого права тощо на засадах рівності у правах стало звичною «нормою» поведінки для пересічного європейського громадянина. Норбер Рулан з цього приводу зазначав, що «права людини наділили Європу свідомістю» [6, 258] і на сьогодні «становлять основне джерело її правової єдності» [6, 255].

Попри ідеологічний плюралізм, нескладно помітити ідейну одностайність в тому, що стосується надання пріоритетів на користь правової держави загалом, верховенства права, бачення сутності права як втілення і «триєдності рівності, свободи, справедливості» [3, 12], самоцінності окремого індивіда у правовому регулюванні, визнання невід'ємних, ні від яких обставин не залежних, природних прав людини, зміщення акцентів у співвідношенні «держава – громадянське суспільство» в бік їх рівності і навіть переваги останнього. В частині

демократизації інститутів влади та верховенства права європейській правовій думці притаманні історичність, наступництво, безперервність та стабільність, а це, на нашу думку, найкраще відображає шляхи її впливу на народний менталітет. Особливі історичні умови Заходу, в якому, починаючи з діяльності античних філософів, римських юристів, середньовічних юристів в університетах, вчених-просвітників XVII–XIX століть зробили можливим привілейоване становище правової доктрини, що не лише впливала на законодавчу політику і застосування права, але й формувала правову свідомість населення. Характерна для Заходу надмірна зосередженість на праві, що часом навіть переважає такі соціальні регулятиви, як релігія та мораль, не в останню чергу зумовлена діяльністю вчених-правників, які, обравши центральним пунктом своїх досліджень феномен права, всебічно підходили до розкриття його природи, постійно наголошуючи на його значущості в державно організованому суспільстві. Таким чином право актуалізувалося для населення, забезпечуючи формування позитивної правосвідомості населення. Отже, притаманний для Заходу ідеологічний плюралізм якісно обумовлює правовий менталітет, який характеризується стійким інтересом до політико-правової сфери. При всьому різноманітті правових вчень і концепцій «в реальності перемогла природно-правова школа, ідеї якої зафіксовані у конституційних нормах і нормах цивільного права розвинених у правовому відношенні країн» [7, 199], і саме її положення стали основою формування західного типу правового менталітету.

Теоретичне обґрунтування стосовно сфери кримінально-виконавчого права філософія природно-правової школи знайшла в праці Чезаре Беккарія «Про злочини і покарання». Вчений вважав, що, віддаючи державі частину своєї свободи, громадяни тим самим вручають їй мандат на здійснення покарання заради відновлення справедливості, зневаженої злочинцем. Водночас ніхто не може бути названий злочинцем, поки не винесено обвинувального вироку. Покарання не повинно бути ні надто м'яким, ні занадто суворим. Воно тільки тоді досягає своєї мети, якщо зло, пов'язане з ним, явно переважатиме вигоду від злочину [2, 160–161].

І у сфері кримінального покарання «... кінець XVIII ст. засвідчив особливо інтенсивне й інноваційне обговорення ув'язнення... Зміна карної системи була складною справою... результатом компромісу конкурентних ідей, абстрактних схем і практичних обмежень. <...> До 1820-х років критики реформи стверджували, що ув'язнення стало занадто поблажливим і має набути жорсткіших форм» [1, 107–108]. Внаслідок перемоги протилежних поглядів в'язниця середини XIX століття стала тихою й організованою установою, сірою і функціональною. «Розмова й усілякі розваги заборонялися, але в'язниця була чиста і не становила загрози для здоров'я. В'язнів зачиняли в стандартних камерах і годували однаковою їжею. Їхнє життя підпорядковувалося розкладу» [1, 107]. Цих же принципів, що повністю відповідають основам правового менталітету пересічного жителя Західної Європи, дотримуються в організації пенітенціарної системи й донині.

Отже, можемо зробити висновок, що право не менше, аніж релігія, економіка, географія розташування, дає підстави для ідентифікації Заходу як цивілізаційної спільності. Ця ситуація, попри посилення тенденції до універсалізації права, є характерною саме для Заходу. Це пояснюється тим, що необхідність у правовому регулюванні, повага і довіра до права та державних інституцій, передбачені на рівні західного правового менталітету, історично сформувалися під впливом ряду факторів. Першочергове значення належить тут факторам «правового порядку» – політико-правовому та ідеологічному. На суто прикладному рівні це має надзвичайно важливе значення, адже забезпечує високу ефективність права на Заході.

Використані матеріали

1. Оксфордська історія в'язниць: практика покарання в західному суспільстві / за ред. Норвала Морріса та Девіда Дж. Ротмена; пер. з англ. – К.: Всесвіт, 2009. – 560 с.

2. Бачинин В. А. История западной социологии: учебник / В. А. Бачинин, Ю. А. Сандулов. – СПб.: Изд-во «Лань», 2002. – 384 с. – (Мир культуры, истории и философии).
3. Политико-правовые ценности: история и современность / под ред. В. С. Нерсесянца. – М.: Наука, 2000. – 256 с.
4. Берман Г. Дж. Западная традиция права: эпоха формирования / Гарольд Дж. Берман; пер. с англ. – М.: Мысль, 1998. – 651 с.
5. Харитонов О. І. Порівняльне право Європи: основи порівняльного правознавства: європейські традиції / О. І. Харитонов, Є. О. Харитонов. – 2-ге вид., доп. – Харків: Право, 2006. – 624 с.
6. Рулан Н. Юридическая антропология / Норбер Рулан; пер. с франц.; отв. ред. В. С. Нерсесянц. – М.: НОРМА, 2000. – 310 с.
7. Царьков И. И. Развитие правопонимания в европейской традиции права / И. И. Царьков. – СПб.: Изд-во «Лань», 2006. – 346 с.

Крисюк Ю. П. Особливості західноєвропейського правового менталітету (за матеріалами «Оксфордської історії в'язниць»)

Анотація. В статті аналізуються особливості правового менталітету та правової свідомості населення Західної Європи. Простежено розвиток поглядів на злочин, покарання та принципи функціонування пенітенціарної системи від періоду дії римського права до сучасності. Показано, що найбільший вплив на формування західноєвропейського підходу до злочину й покарання справила філософія школи природного права. Доведено, що особливості західноєвропейського правового менталітету визначили сприйняття в'язниці як суспільно важливого та соціально необхідного закладу, що виконує важливі державні й громадські функції.

Ключові слова: злочин, покарання, в'язниця, правовий менталітет, правосвідомість, пенітенціарна система, Західна Європа.

Крисюк Ю. П. Особенности западноевропейского менталитета (на материале «Оксфордской истории тюрем»)

Аннотация. В статье анализируются особенности правового менталитета и правового сознания населения Западной Европы. Прослежено развитие взглядов на преступление, наказание и принципы функционирования пенитенциарной системы от времени действия римского права до современности. Показано, что особое влияние на формирование западноевропейского подхода к преступлению и наказанию имела философия школы естественного права. Философская и прагматическая пенология одного из наиболее известных её представителей – Чезаре Беккариа подчинена общему принципу воздающей справедливости, который требует, чтобы наказание с необходимостью следовало за преступлением. Главным и наиболее действенным средством сдерживания роста преступлений должна быть не жестокость наказаний, а их неизбежность. Доказано, что особенности правового менталитета жителей Западной Европы определили восприятие тюрьмы как общественно важного и социально необходимого заведения, которое выполняет важные государственные и гражданские функции. Важнейшими среди них признаются лишение свободы, отпугивание, обеспечение искупления вины и организация перевоспитания.

Ключевые слова: преступление, наказание, тюрьма, правовой менталитет, правосознание, пенитенциарная система, Западная Европа.

Krysiuk Y. Features of Western legal mindset (based on "Oxford History of Prisons")

Annotation: The paper analyzes the characteristics of the legal mentality and legal awareness of the population of Western Europe. He traced the development of views on crime, punishment and the principles of operation of the penitentiary system of the duration of the Roman law to modern times. It is shown that a particular influence on the formation of the Western European approach to crime and punishment was the philosophy of the school of natural law. The philosophical and pragmatic penology one

of the most well-known of its representatives - Cesare Beccaria is subject to the general principle of retributive justice , which requires that the punishment should be proportional to the need for a crime. The main and most effective means of restraining the growth of crime should not be cruel punishment, and that they were inevitable . It is proved that the characteristics of the legal mentality of Western Europe have identified the perception of the prison as a socially important and necessary social institution, which has important public and civic functions . The most important among them are recognized imprisonment, deterrence , maintenance of redemption and re- organization.

Keywords: crime, punishment, prison, legal mentality, sense of justice, the prison system, Western Europe.